

O NEKIM POVIJESNIM PITANJIMA NASTANKA I RAZVOJA RIMSKODOBNOG NASELJA NA LOKALITETU ZAGREB-STENJEVEC

Zoran Gregl

Lokalitet Zagreb-Stenjevec prisutan je u arheološkoj literaturi još od XVIII. stoljeća, točnije od 1758. godine kada se gradila današnja župna crkva. Prigodom kopanja temelja crkve pronađena je kamena baza za kip cara Decija koja je potom ugrađena u pročelje, a 1895. godine izvađena i predana na čuvanje Arheološkom muzeju u Zagrebu, gdje se i danas nalazi. Natpis na bazi (prema čitanju I. Degmedžić) glasi:¹

Imp/eratori/ Caes/ari/
C/aio/. M/essio/
Quinto Tra-
lano Decio

250. n. e.

p/lo/ f/elici/ Aug/usto/ p/ontifici/
m/aximo/. tri/bunicia/
pot/estate/ co/n/s/uli/ iter/um/
p/atri/. p/atriciae/ resp/ublica/. An-
daut/onienslum. d/creto/. decuri-
onum/

Pronalazak ovog spomenika potaknuo je raspravu oko ubikacija pojedinih antičkih naselja koja itinerari spominju na našem području. Naime, Itinerarium Antonini, na cesti koja spaja Poetovio (Ptuj) sa Sisciom (Sisak) navodi Andautoniju kao zadnje mjesto pred Siskom,² a kako se na ranije spomenutoj bazi spominje da spomenik caru Deciju podiže zajednica andautonijska,³ poslužilo je to nekim autorima da Andautoniju lociraju na području današnjeg Stenjeveca.⁴ Pretpostavka nije bila točna i prvi joj se usprotivio Matija Petar

¹ Corpus inscriptionum latinarum, vol. III, Berolini 1873, 4010; I. Degmedžić, Sadržaj antičkih kamenih spomenika nađenih u Zagrebu i okolici, Zbornik »Iz starog i novog Zagreba«, sv. I, Zagreb 1957, 105. U vrijeme prvog publiciranja ovog materijala, lokalitet se imenuje kao Stenjevec, no kako je u međuvremenu ušao u sastav grada, smatramo ispravnijim nazivati ga Zagreb—Stenjevec.

² Korišteno prema kritičkom izdanju: O. Kuntz, Itineraria Romana, vol. I, 1929.

³ I. Degmedžić, sp. djelo, 105.

⁴ A. Blašković, Historia universalis Illyrici ab ultima gentis et nom.nis memoria, Zagrabiae 1794, 9—11 i 94—95; B. A. Krčelić, De regnis Dalmatiae, Croatiae et Sclauoniae notitiae praeliminares, Zagrabiae 1777, str. 5, 488.

Katančić, smatrajući da se Andautonija nalazila na desnoj obali Save, u arealu današnjeg sela Ščitarjeva.⁵ Naime, u njegovo su vrijeme tu bili još vidljivi zidovi grada nepravilna šesterokutnog tlorisa. Ispravnost njegova mišljenja potvrđena je 1934. godine nalazom miljokaza cara Maximina u Jelkovcu kod Sesveta,⁶ a u novije vrijeme obavljaju se sustavna arheološka istraživanja u Ščitarjevu koja definitivno rješavaju pitanje ubikacije Andautonije.⁷

Samim time nije prestao interes za istraživanje i tumačenje arheoloških ostataka iz Stenjeveca. Prva faza iskopavanja provedena je u razdoblju od 1896. do 1898. godine i tom prigodom otkopano je 128 paljevinskih grobova, bunar i ostaci antičke arhitekture.⁸ God. 1902. otkopan je na brežuljku Čir-kvišće manji srednjovjekovni sakralni objekt,⁹ a 1913. god. pronađen je još jedan ranocarski paljevinski grob¹⁰ i ranosrednjovjekovna slavenska lučna fibula.¹¹ Revizijska iskopavanja započela su u Stenjevcu 1981. god. i još uvijek traju pa je materijal samo djelomično publiciran.¹²

Antičko naselje nalazilo se na mjestu gdje danas stoji crkva Sv. Marije u Stenjevcu, župni dvor i recentno groblje. Nadmorska visina ovog platoa iznosi 125 m i od okolnog terena viši je za 2—3 m. Pozicija je vrlo mudro izabrana pa su i najnovija istraživanja pokazala da taj teren nije bio plavljen zadnjih 2500 godina.¹³ U zaleđu naselja nalazi se Medvednica sa svojim prirodnim bogatstvima (drvo, kamen),¹⁴ a južno je dolina Save. Važno je napomenuti da je Sava u antici bila plovna (barem za manje plovne objekte i splavi), a luke su bile locirane (i u novije vrijeme istraživane) u Neviodunumu (Drnovo kraj Krškog) i Andautoniji. I kod Stenjeveca je sigurno postojala luka,

⁵ M. P. Katančić, *Specimen philologiae et geographiae Pannoniorum, Zabrabiae* 1795, 120—144.

⁶ V. Hoffiller—B. Saria, *Antike Inschriften aus Jugoslawien, Heft I — Noricum und Pannonia Superior*, Zagreb 1938, 277; J. Klemenc, *Archaeologische Karte von Jugoslawien — Blatt Zagreb, Beograd* 1938, 23—24; I. Degmedžić, sp. djelo. 112—113.

⁷ B. Vikić—Belančić, *Etape urbanog razvitka Andautonije i antičko nasljeđe Zagreba*, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva, sv. 6, Zagreb 1981, 129—155.

⁸ Lj. Ivančan, *Iskapanje u rimskom groblju u Stenjevcu*, *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva* (dalje: VHAD) n. s. III, Zagreb 1898/1899, 207—214; J. Purić, *Iskapanje u rimskom groblju u Stenjevcu*, VHAD n. s. IV, Zagreb 1900, 172—176; Lj. Ivančan, *Rimske iskopine u Stenjevcu*, VHAD n. s. IV, Zagreb 1900, 223—224.

⁹ Lj. Ivančan, *Crkva Svih svetih u Stenjevcu*, VHAD n. s. VI, Zagreb 1902, 187—191.

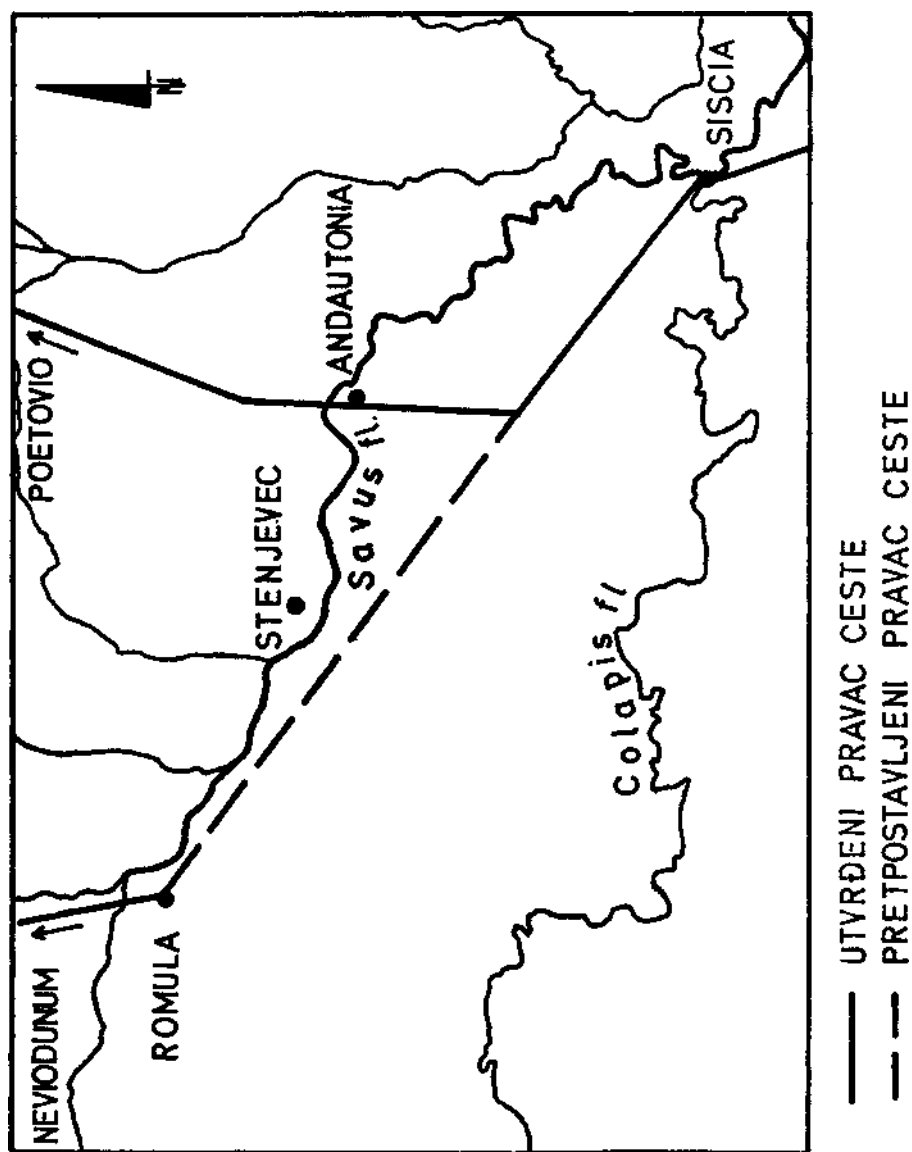
¹⁰ J. Klemenc, sp. djelo, 62.

¹¹ Z. Vinski, *Gibt es frühslawische Keramik aus der Zeit der südslawischen Landnahme?* *Archaeologia Jugoslavica* I, Beograd 1954, 78—79.

¹² Katalog izložbe »40 godina arheoloških istraživanja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj«, Koprivnica 1986, 147.

¹³ T. Šegota, *Neke kvartarološke i arheološke implikacije fluktuacije vodostaja Save u Zagrebu*, *Rad JAZU* knj. 424 — Razred za prirodne znanosti knj. 21, Zagreb 1986, 289—322.

¹⁴ U antici su na Medvednici funkcionirala 4 kamenoloma: Podsused, Vrapče, Crna Voda kod Markuševca i Čučerje. Usp. R. Makjanić, *Antički kamenolomi na području Hrvatske*, *Domesti XIV/5*, Rijeka 1981, 74.

no njezina pozicija na terenu nije točno određena, ali je spominju pisani izvori već u XIII. st. kao »kamenitu luku«.¹⁵ Rimljani su bili poznati kao vrsni graditelji cesta, no kako se i ta tradicija u ranom srednjem vijeku prekida, na ovom terenu u to doba nisu bile građene niti ceste niti luke, pa se termini

¹⁵ I. K. Tkalčić, Monumenta historica episcopatus zagradiensis, saec. XII—XIII, vol I, 18.

kao što su »portus lapidarius«, »via antiqua«, »via antiquissima« i sl. koje susrećemo u srednjovjekovnim izvorima¹⁶ sigurno odnose na rimskodobne prometnice koje su i u srednjem vijeku ostale u funkciji. Budući da korito Save nije bilo regulirano, na mjestima gdje je bio najlakši pristup riječnoj matici razvijala su se pristaništa, a tu je istodobno bio i prijelaz preko rijeke. Takvo je vjerojatno bilo i pristanište kod Stenjeveca jer je tuda prolazila cesta koja je od kamenoloma u Vrapču, preko Španskog, Save i Gornjih Čeha išla do Donje Lomnice, gdje se spajala s cestom Nevioudunum—Siscia.¹⁷ Povoljan prometni položaj Stenjeveca potencira još i cesta koja je od Podsuseda, prateći obronke Medvednice, išla prema sjeveroistoku.¹⁸

Kontinuitet naseljavanja na određenom prostoru donosi nam obilje znanstvenih podataka, no loše djeluje na stupanj očuvanosti spomenika. Naime, prigodom gradnje novih objekata uvijek je kao materijal upotrebljavan kamen s ruševina starijih objekata. To je slučaj i u Stenjevcu gdje se prva, kamenom građena crkva javlja 1334. god.¹⁹ i sigurno je za njezinu gradnju upotrijebljen materijal s ruševina antičkog naselja. Novija arheološka istraživanja 1981—1982. godine to su i dokazala: od rimskodobnog naselja ostalo je relativno malo sačuvano — tragovi zidova i donji naboj puta, a prevladavaju ranosrednjovjekovni nalazi.²⁰ Iz tog razloga, za proučavanje života i strukture stanovništva koje je obitavalo na tlu današnjeg Stenjeveca u prva dva stoljeća naše ere, najviše podataka pružaju nam materijalni ostaci pronađeni na ranocarsoj nekropoli.²¹

Oblici grobova

U prva dva stoljeća naše ere u Panoniji je bio dominantan ritus incineracije, pa su svi grobovi iz Stenjeveca paljevinskog tipa. Ni u jednom slučaju nije utvrđeno pokapanje na mjestu spaljivanja (bustum), već su pokojnici spa-

¹⁶ O tome vidi kod: L. Dobronić, Topografija zemljišnih posjeda zagrebačkih biskupa prema ispravi kralja Emerika iz god. 1201, Rad JAZU knj. 283 — Odjel za filozofske i društvene nauke knj. II, Zagreb 1951, 247—254; Ista, Topografija zemljišnih posjeda zagrebačkog kaptola prema izvorima XIII. i XIV. stoljeća, Rad JAZU knj. 286 — Odjel za filozofiju i društvene nauke knj. III, Zagreb 1952, 183—189 i 197—201; Z. Gregl, O jednoj antičkoj cesti u blizini Zagreba, Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske XXIX/1, Zagreb 1980, 18—22.

¹⁷ O rimskodobnim prometnicama na zagrebačkom području usp.: J. Klemenc, sp. djelo, 106—118; Z. Gregl, Pokušaj rekonstrukcije antičke cestovne mreže na području Zagreba, Iz starog i novog Zagreba VI, Zagreb 1984, 7—13.

¹⁸ Z. Gregl, sp. djelo, 11.

¹⁹ Za popis župa iz 1334. god. usp.: J. Buturac, Popis župa zagrebačke biskupije iz 1334. i 1501. godine, Starine JAZU knj. 59, Zagreb 1984, 43—105.

²⁰ Z. Gregl, Zagreb—Stenjevec, Kronika Vjesnika Arheološkog muzeja u Zagrebu 3/XV (dalje: VAMZ), Zagreb 1982, 272—273.

²¹ Vidi bilj. 8 i 10. Osim izvještaja Lj. Ivančana i J. Purića o terenskim istraživanjima, stenjevečki materijal su djelomično obradili: V. Hoffiller, Predmeti iz rimskog groblja u Stenjevcu, VHAD n. s. VII, Zagreb 1903/4, 166—178 i J. Klemenc, sp. djelo, 37—63.

ljivani na ustrini, da bi se potom pažljivo sakupili ostaci spaljenih kostiju i stavili u urnu koja bi se nakon toga položila u grob. Grobovi se međusobno razlikuju po obliku, a tu različitost uvjetovala je etnička i socijalna šarolikost stanovništva.

Tablica 1. Oblici grobova u Stenjevcu

Redni broj	Oblik groba	Ukupan broj	Postotak
1.	Ukop u zemljanu jamu	100	77,1 ⁰ / ₀
2.	Ukop u žaru	2	1,6 ⁰ / ₀
3.	Grob od opeka	3	2,4 ⁰ / ₀
4.	Grob-dolij	1	0,8 ⁰ / ₀
5.	Pločama obložen grob	1	0,8 ⁰ / ₀
6.	Grob građen od pločastog kamenja	4	3,3 ⁰ / ₀
7.	Neopredjeljivo	18	14,0 ⁰ / ₀
Ukupno		129	100,0 ⁰ / ₀

Raslojavanje stanovništva u Stenjevcu ne očituje se samo kod grobnih priloga, nego i kod oblika samih grobova. Te dvije komponente se najčešće i podudaraju, tj. grobovi građeni od kamena ili opeke su u principu većih dimenzija od ostalih, imaju više priloga, u njima susrećemo luksuzniju robu (npr. staklo) itd. Najjednostavniji, a ujedno i najčešći grobni oblik je ukop u običnu zemljanu jamu kružna ili četvrtasta oblika. Promjer takvih grobova ne prelazi 100 cm. Pretpostavka je da ukop u običnu zemljanu jamu predstavlja tradicijski način pokapanja u ovim krajevima i da se javlja još u prethistorijskom razdoblju, točnije u razdoblju kulture žarnih polja.²² Smatramo da je teorija o autohtonosti ovog oblika ispravna, a podatak da je ovakav način ukopa na stenjevečkoj nekropoli zastupljen čak sa 77,1⁰/₀ rjeđito govori o snazi tradicijske komponente u provinciji Panoniji. U autohtone oblike grobova možemo također uvrstiti i ukop u žaru (zastupljen sa 1,6⁰/₀) i pločama obložene grobove (0,8⁰/₀).

Grobni oblici kojima se pripisuje italsko podrijetlo i koji se javljaju tek nakon dolaska Rimljana u naše krajeve jesu grobovi od opeka i grob-dolij. Javljaju se uglavnom na nekropolama većih urbanih središta, tj. tamo gdje je romanizacija bila najjača, a pripisuju se doseljenicima (trgovcima, veteranima itd.).²³ Analiza grobnih oblika (vidi tablicu 1) zorno nam je pokazala kakav je odnos autohtonog stanovništva prema novopridošlom — 79,5⁰/₀ prema 3,2⁰/₀.

²² T. Knez, Oblike antičnih grobova na Dolenjskem, Arheološki vestnik XIX, Ljubljana 1968, 234; D. Breščak, Oblike antičnih grobova na Dolenjskem, Dolenjski zbornik, Novo Mesto 1985, 41.

²³ A. Jovanović, Rimske nekropole na teritoriji Jugoslavije, Univerzitet u Beogradu — Filozofski fakultet, Centar za arheološka istraživanja, knj. 3, Beograd 1984, 37—40.

Prilozi u grobovima

Vjerovanje u zagrobni život uvjetovalo je polaganje u grob, osim urne, i svih onih predmeta kojima se pokojnik koristio za života. To se prije svega odnosi na posude sa hranom i pićem, na nakit, oružje, toaletni pribor itd. Analizu grobnih priloga izvršili smo prema vrstama materijala (keramika, staklo, metal), a kako su u grobovima najzastupljeniji keramički predmeti (posuđe i svjetiljke), njima ćemo i započeti analizu.

Keramik a

Uvjeti za proizvodnju keramike u panonskoj su nizini, zbog obilja kvalitetne gline, bili vrlo dobri, pa je tu dosad pronađen veći broj peći (za posuđe i opeke) te kalupa za izradu svjetiljki i keramoplastike. Proizvodnja se razvijala prije svega u jakim obrtničkim središtima kao što su Emona, Siscia, Poetovio, Neviodunum, Aquae Iassae, Mursa, Cibalae i dr. Postojanje lokalnih radionica na području »res publicae Andautoniensium« još nije utvrđeno, no prema nekim oblicima keramike pronađenim na ovom terenu i tu mogućnost moramo uzeti u obzir.

Zastupljenost pojedinih oblika keramičkog posuđa u stenjevečkoj nekropoli prikazana je na tablici 2.

Tablica 2. Oblici keramičkog posuđa u Stenjevcu

Redni broj	Vrsta posude	Ukupan broj	Postotak
1.	Vrčevi s jednom ručkom	11	12,9%
2.	Vrčevi sa dvije ručke	1	1,2%
3.	Poluloptaste zdjele	19	22,3%
4.	Konične zdjele	1	1,2%
5.	Trbušaste zdjele	1	1,2%
6.	Tronožne zdjelice	3	3,5%
7.	Zdjelice tankih stijenki	7	8,2%
8.	Poluloptaste zdjelice	4	4,7%
9.	Lonci cilindrična vrata	3	3,5%
10.	Lonci plosnata trbuha	2	2,4%
11.	Trbušasti lonci	9	10,5%
12.	Jajoliki lonci	1	1,2%
13.	Tanjuri izvijena oboda	6	7,1%
14.	Tanjuri ravna dna	1	1,2%
15.	Čaše tankih stijenki	2	2,4%
16.	Jajolike čaše	10	11,7%
17.	Pehari s jednom ručkom	2	2,4%
18.	Kantarosi	2	2,4%
Ukupno		85	100,0%

Ovom prigodom ne želimo se zadržavati na oblicima i načinu proizvodnje posuda, već ćemo pokušati objasniti podrijetlo pojedinih oblika i na osnovi toga doći do određenih zaključaka glede strukture stanovništva. Određujući mjesto proizvodnje i njihovu rasprostranjenost došli smo do spoznaje da dominira keramika proizvedena u lokalnim radionicama (grupa A). To su poluloptaste i konične zdjele, tronožne i poluloptaste zdjelice, lonci cilindrična vrata i plosnata trbuha, trbušasti i jajoliki lonci te jajolike čaše. Zastupljeni su sa 61,0%, a zajednička im je karakteristika da pripadaju panonskoj keramoprodukciji,²⁴ dok se neki od tih oblika mogu još uže locirati: npr. lonci cilindrična vrata javljaju se isključivo na tlu sjeverozapadne Hrvatske i susjednih područja Slovenije (Dolenjska, Bela krajina, Posavje).²⁵ Vjerujemo da svi ti oblici imaju autohtono, prehistorijsko podrijetlo. Nasuprot njima, u drugu smo grupu uvrstili oblike koji se javljaju tek nakon dolaska Rimljana i koji nemaju nikakvih preteča u lokalnoj, domorodačkoj tradiciji na našem području (grupa B). To su prije svega vrčevi s jednom ručkom (koji se smatraju »najitaliskijim keramičkim proizvodom«²⁶), potom keramika tankih stijenki²⁷ i marmorizirana keramika.²⁸ Ovi su oblici zastupljeni sa 25,9%. U treću grupu (grupa C) uvrstili smo one keramičke oblike koji su bili proizvođeni u jačim radioničkim centrima na našem području (Emona, Siscia, Poetovio), ali prema italiskim uzorima, tj. služili su kao nadomjestak za mnogo skuplju, uvezenu robu. To su tanjuri izvijena oboda koji imitiraju sigilatno posuđe tipa Drag. 36,²⁹ a na stenjevečkoj nekropoli zastupljeni su sa 7,1% (vidi tablicu 3).

Među rimskodobnim svjetiljkama pronađenim u Panoniji, prevladavaju one koje se smatraju provincijalnim ili lokalnim proizvodima.³⁰ Razlog tomu svakako je razvijeno lončarstvo, a svih devet lucerni s nekropole Zagreb—Stenjevec također se može pripisati domaćim majstorima.

²⁴ E. v. Bonis, Die kaiserzeitliche Keramik von Pannonien (ausser den Sigillaten), Dissertationes Pannonicae (dalje: Diss. Pann.), ser. II No. 20, Budapest 1942; B. Vikić-Belančić, Neka obilježja ranocarske keramike u jugozapadnoj Panoniji, Starinar XIII—XIV, Beograd 1965, 89—110; O. Brukner, Rimska keramika u jugoslovenskom delu provincije Donje Panonije, Dissertationes et monographiae XXIV, Beograd 1981.

²⁵ P. Petru, Poskus časovne rasporeditve lončenine iz rimskih grobov na Dolenjskem in Posavju, Razprave SAZU VI, Ljubljana 1969, 207—209; Z. Gregl, Urne s cilindričnim vratom šireg zagrebačkog područja, VAMZ 3/XIV, Zagreb 1981, 57—62. Nalazi te vrste u sjevernijim dijelovima Slovenije su mnogo rjeđi i mogu se tretirati kao import s ovog područja.

²⁶ Katalog razstave »Rimska keramika v Sloveniji«, Ljubljana 1973.

²⁷ L. Plesničar-Gec, Keramika emonskih nekropol, Dissertationes et monographiae XX, 61.

²⁸ O. Brukner, sp. djelo, 33.

²⁹ H. Dragendorff, Terra sigillata. Ein Beitrag zur Geschichte der griechischen und römischen Keramik, Bonner Jahrbücher XCVI—XCVII, Bonn 1895.

³⁰ B. Vikić-Belančić, Antičke svjetiljke u Arheološkom muzeju u Zagrebu, Katalozi Arheološkog muzeja u Zagrebu, sv. 2, Zagreb 1976, 49.

Tablica 3. Međusobni odnos keramike u Stenjevcu

Redni broj	Grupa	Postotak
1.	A	61,0%
2.	B	25,9%
3.	C	7,1%
4.	ostalo	6,0%
Ukupno		100,0%

Staklo

Za razliku od keramike, uvjeti za proizvodnju stakla u Panoniji nisu osobiti, pa se radionice tog tipa na ovom području javljaju tek u kasnoantičkom razdoblju. Iz tog se razloga svi stakleni predmeti pronađeni na stenjevečkoj nekropoli mogu smatrati importom. Masovnija pojava stakla u ovom dijelu provincije Panonije vezana je uz urbanizaciju ovog prostora od strane Rimljana, čiji intenzitet kulminira u flavijevskom razdoblju. Stenjevečki stakleni nalazi po svojim karakteristikama (oblik, boja, faktura, kvaliteta izrade) ubrajaju se u proizvode sjevernoitalskih radionica, što je i logično budući da je Panonija u prva dva stoljeća naše ere uglavnom apsorbirala materijal iz sjevernoitalskih radionica koje su upravo u to vrijeme i razvile najživlju aktivnost.³¹ Nekim primjercima iz Stenjevcu možemo pripisati bliskoistočnu provenijenciju, no i oni su bili dopremani morskim putem do sjeverne Italije, a potom preko Aquileje u Panoniju čime se još jednom potvrđuje ključna uloga ovoga grada u procesu romanizacije naših krajeva.

Metal

Od metalnih predmeta, najčešći grobni prilozi na stenjevečkoj nekropoli su fibule i novac.

Fibula, kao čisto utilitarni predmet koji tijekom vremena zbog učestalosti korištenja biva tretiran kao ukras, čest je prilog u grobovima. U Stenjevcu su pronađene 22 fibule, sve su načinjene od bronce, a međusobni odnos tipova je prikazan na tablici 4.

Daleko su najbrojnije zastupljene fibule izrazito profiliranog tipa (77,2%) koje se razvijaju iz jednog sjevernoitalskog prototipa na tlu Norika i Panonije pa im se ovo područje i smatra matičnim.³² Proizvodnja ovog tipa fibula bila

³¹ V. Damevski, Pregled tipova staklenog posuđa iz italskih, galskih, mediteranskih i porajnskih radionica na području Hrvatske u doba Rimskog Carstva, *Arheološki vestnik XXV*, Ljubljana 1976, 63.

³² E. Patek, *Verbreitung und Herkunft der römischen Fibeltypen in Pannonien*, Diss. Pann., Ser. II No. 19, Budapest 1942, 19.

Tablica 4. Međusobni odnos fibula u Stenjevcu

Redni broj	Vrsta fibule	Ukupan broj	Postotak
1.	Izrazito profilirane fibule	17	77,2 ⁰ / ₀
2.	Fibule s krilcima	1	4,6 ⁰ / ₀
3.	Fibule s dva diska na luku	2	9,0 ⁰ / ₀
4.	Trubljaste fibule	1	4,6 ⁰ / ₀
5.	Višestruko raščlanjene fibule	1	4,6 ⁰ / ₀
Ukupno		22	100,0 ⁰ / ₀

je razvijena i u Sisku. Trubljaste fibule (4,6⁰/₀) predstavljaju derivat izrazito profiliranih i prvobitno se javljaju u sjevernoevropskim oblastima, da bi se potom proširile, bile široko korištene, pa čak i proizvođene u Panoniji.³³ Fibule s krilcima i one s dva diska na luku (13,6⁰/₀) nazivaju se noričko-panonskim i također predstavljaju oblike koji su svojstveni samo ovom području.³⁴ Među stenjevečkim primjercima fibula, samo jedan komad možemo pripisati importu, i to iz Galije.³⁵ Radi se o brončanoj fibuli višestruko raščlanjenog tipa iz groba 108. Prema gore navedenim podacima, odnos fibula proizvedenih u noričko-panonskoj regiji prema importiranim iz udaljenijih dijelova Carstva je 95,4⁰/₀ prema 4,6⁰/₀.

U skladu s vjerovanjem u zagrobni život i potrebom plaćanja prijevoznine, u grobovima ranocarskog razdoblja često su pronalazeni novci. Najčešće se radi o samo jednom komadu u grobu, i ta činjenica bitno nam pomaže oko datiranja grobova i određivanja vremena u kojem je nekropola bila u funkciji. Na lokalitetu Zagreb—Stenjevec pronađeni su novci sljedećih careva: Klaudija, Galbe, Domicijana, Trajana i Hadrijana, što bi odgovaralo vremenskom rasponu od sredine prvog stoljeća naše ere pa do oko 160. god. n. e.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

U uvodnom smo dijelu istaknuli povoljan položaj mjesta na kojem se u ranocarskom razdoblju organizira naselje u Stenjevcu. Blizina Save, a osobito prometnice Aquileja — Emona — Siscia koja je povezivala matični dio Carstva s Panonskom nizinom, tj. podunavskim provincijama, osigurava Stenjevcu vrlo povoljan položaj u ovom koridoru kojim je išao vrlo živ promet. Dodamo li tome i podatke o obližnjem kamenolomu i prometnicu koja ga je spajala s lukom na Savi, a išla je preko Stenjeveca, značenje ovog lokaliteta postoje još veće (vidi kartu). Nažalost, do danas nismo uspjeli odrediti ime

³³ R. Košćević, *Antičke fibule s područja Siska*, Zagreb 1980, 25—26.

³⁴ J. Garbsch, *Die norisch-pannonische Frauentracht im 1. und 2. Jahrhundert*, München Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte, Bd. 11, München 1965, 77—79.

³⁵ R. Košćević, *sp. djelo*, 30.

ovog naselja pa ono do daljnjega ostaje bezimeno. Prvi razlog tomu je potpuna odsutnost pisanih kamenih spomenika koji bi nam mogli pomoći u rješavanju tog problema. S druge strane, antički itinerari na cesti koja spaja Neviodunum i Sisciu spominju tri manja naselja (Romula, Quadrata i Ad Fines) pa je bilo pokušaja da se lokalitet Zagreb-Stenjevec identificira s Quadratom,³⁶ no nama se ta teorija čini neodrživom. Prvi je razlog taj što se ne poklapaju udaljenosti u miljama koju donose itinerari, sa situacijom na terenu. Prema Tabuli Peutingeriani, udaljenosti su ove:³⁷

Novioduni (Drnovo kod Krškog)
X
Romula (Ribnica kod Mokrica)
XVIII
Quadrata (?)
XVIII
Ad Fines (?)
XX
Siscia (Sisak)

Arheološka iskopavanja provedena nakon II. svjetskog rata u selu Ribnica kod Mokrica omogućila su P. Petruu da tu ispravno ubicira Romulu,³⁸ a prema Tabuli Peutingeriani, Quadrata je od nje bila udaljena 14 rimskih milja. Zračna udaljenost između Romule i Stenjeveca iznosi oko 11 milja, a sam teren (močvarno tlo, meandriranje Save itd.) ne dopušta izgradnju ravnolinijske prometnice pa Quadratu moramo tražiti na nekom drugom mjestu (južnije od Stenjeveca). Osim toga, činjenica da se i Neviodunum i Romula nalaze na desnoj obali Save dopušta pretpostavku da se i Quadrata nalazila na istoj strani rijeke. Lj. Ivančan³⁹ je pretpostavljao da se korito rijeke Save nalazilo u antici sjevernije od naselja i nekropole, tj. neposredno uz obronke Medvednice, no najnovija kvartarološka istraživanja to potpuno opovrgavaju.⁴⁰ Prema tome, antičko naselje u Stenjevcu nalazilo se s lijeve obale Save pa smatramo da se ne može poistovjećivati s Quadratom antičkih itinerara. Međutim, ispravnom nam se čini pretpostavka da se tu nalazilo granično mjesto *res publicae Andautoniensium*, a da baza za kip cara Decija iz Stenjeveca i natpis carice Herenije Etruscile iz Ščitarjeva predstavljaju međašne točke tog područja.⁴¹

³⁶ A. Domaszewski, *Die Beneficiärerposten und die römischen Strassennetze*, *Westdeutsche Zeitschrift XXI*, Trier 1902, 158 (citirano prema J. Klemenc, sp. djelo, 114).

³⁷ Korišteno izdanje: E. Desjardins, *La Table de Peutinger*, Paris 1860.

³⁸ P. Petru, *Rimski grobovi iz Dobove, Ribnice in Petrušnje vasi*, *Razprave SAZU VI*, Ljubljana 1969, 20.

³⁹ Lj. Ivančan, *Iskapanje u rimskom groblju u Stenjevcu*, *VHAD n. s. III*, Zagreb 1898/1899, 212—214.

⁴⁰ Vidi bilj. 13.

⁴¹ I. Degmedžić, sp. djelo, 106—107.

O stanovništvu koje je tu obitavalo, odnosno o njegovoj socijalnoj i etničkoj strukturi, najrječitije nam govori materijal pronađen u grobovima. Odsutnost bilo kakvog oružja, bilo navalnog ili obrambenog, dokazuje da je stenjevečko naselje bilo civilnog karaktera. Analizom grobnih oblika i priloga u njima došli smo do zaključka da prevladava autohtono stanovništvo. Grobni oblici koje smatramo tradicijskim zastupljeni su sa gotovo 80%, a italski sa svega 3,2%. Situacija sa grobnim priložima nešto je ujednačenija, iako i tu prevladava domaća komponenta. Kod keramičkih priloga iznosi 61% (grupa A), ali zajedno s romanizacijom i prosperitetom koji donosi Rimsko Carstvo u ove krajeve javljaju se i novi oblici koji su ili importirani ili su proizvedeni prema italskim uzorima (grupe B i C — 33%). Kod svjetiljki i fibula prevladavaju također lokalni, panonski proizvodi.

Uvako visok stupanj prisutnosti autohtonih elemenata, kako kod grobnih oblika tako i kod priloga, navodi nas na zaključak da je etnička struktura stanovništva i nakon osnutka rimske provincije Panonije, ostala gotovo nepromijenjena. Rimskodobna naseobina u Stenjevcu zasigurno je bila naseljena od Varciana,⁴² plemena čije se matično područje otprilike poklapa sa širim arealom današnjega grada Zagreba. Vidljivo je da je nivo romanizacije bio različit; najjači je u velikim urbanim sredinama, trgovačkim središtima i sl., dok se u ostalim regijama nova kultura razvija na autohtonim, prehistorijskim temeljima. Situacija se bitno mijenja tek nakon markomanskih ratova. Sepulkralna komponenta religije najkonzervativniji je njezin dio, najmanje podložan promjenama, pa je to razlog zbog kojeg je takav odnos grobova na stenjevečkoj nekropoli. Slično je i s priložima u grobovima: dominiraju domaći produkti, no javljaju se i predmeti (keramika, svjetiljke) koji su također proizvedeni u Panoniji, ali prema modi tog vremena — a središte Carstva uvijek diktira modu. Zahvaljujući organizaciji Carstva i odličnoj prometnoj mreži, trgovina dostiže zavidan nivo pa su na nekropoli u Stenjevcu pronađeni predmeti (uglavnom od stakla) dopremani iz sjeverne Italije, ali i udaljenijih dijelova Carstva: Galije, Sirije itd. Ključnu ulogu za distribuciju robe (staklo, keramika, fibule) u naše krajeve imala je Aquileja, kao najznačajnija pomorska luka i najveće trgovačko središte sjevernoitalskog prostora.

Vrijeme nastajanja antičkog naselja u Stenjevcu najpouzdanije se može utvrditi na osnovi nalaza novaca u grobovima. Najstariji je grob 13 datiran novcem Klaudija u sredinu I. st. n. e.,⁴³ a to dokazuju i noričko-panonska fibula s krilcima tipa A-238⁴⁴ i staklena zdjelica s rebrima⁴⁵ iz istoga groba. U drugoj pol. I. st. n. e., tj. u flavijevskom razdoblju, započinje period najvećeg prosperiteta provincije Panonije za cijelo vrijeme postojanja Rimskog Carstva. Neviodonum i Andautonia tada dobivaju status municipija, a najviši stupanj razvoja dostiže i stenjevečko naselje pa je to ponukalo neke auto-

⁴² A. Mocsy, Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen, Budapest 1959, 21—24.

⁴³ Z. Gregl, La necropole romaine a Zagreb—Stenjevec, Inventaria archaeologica, fasc. 26, Y—250.

⁴⁴ J. Garbsch, sp. djelo, sl. 41.

⁴⁵ B. Czurda-Ruth, Die römischen Gläser von Magdalensberg, Kärntner Museumsschriften 65, Klagenfurt 1979, 31.

re da u to vrijeme stave početak funkcioniranja naselja u Stenjevcu,⁴⁶ što je, po našem mišljenju, netočno. Arheološki materijal iz grobova pokazuje da se na ovoj nekropoli pokapalo otprilike do početka druge pol. II. st., što se poklapa s povijesnim podacima o velikom pustošenju i stradavanju Panonije tijekom markomanskih ratova.⁴⁷ U tom ratu uništeno je i stenjevečko naselje, no nalazi kasnoantičkog materijala iz Stenjeveca i okolice pokazuju da život na ovom prostoru nije zamro.⁴⁸ Pridodamo li ovome ranije spominjane ranosrednjovjekovne nalaze⁴⁹ i rezultate najnovijih iskopavanja,⁵⁰ možemo zaključiti da lokalitet Zagreb—Stenjevec treba uvrstiti među rijetka arheološka nalazišta sjeverozapadne Hrvatske s ovako dugim kontinuitetom naseljavanja.

⁴⁶ E. v. Bonis, sp. djelo, 33.

⁴⁷ Dosadašnja arheološka istraživanja su pokazala da u drugoj pol. II. st. na tlu Panonije dolazi do naglog prekida razvoja ove provincije. Mnogobrojni grobovi s bogatim priložima koji ilustriraju blagostanje druge pol. I. st. i prve pol. II. st. odjednom nestaju, a grobovi s konca II. st. i početka III. st. su vrlo rijetki. Uzrokom ovako oštre cezure obično se proglašavaju markomanski ratovi, no vjerojatno se radi još i o dodatnoj pogibelji izazvanoj epidemijom kuge i sl. Budući da ova tema prelazi okvire rada, upućujemo samo na osnovnu literaturu: P. Kos, Markomanska vojna — numizmatika i zgodovina, *Zgodovinski časopis* 39, Ljubljana 1985, posebno bilj. 7.

⁴⁸ V. Hoffiller, sp. djelo, 178; J. Klemenc, sp. djelo, 72 (lokalitet Špansko).

⁴⁹ Vidi bilj. 9 i 11.

⁵⁰ K. Simoni, Srednjovjekovni nalazi u Stenjevcu, *Župa uznesenja Marijina Stenjevec, Zagreb—Stenjevec* 1985, 18—19.

Zusammenfassung

EINIGE GESCHICHTLICHE ENTSTEHUNGS- UND ENTWICKLUNGSASPEKTE DER RÖMISCHEN SIEDLUNG AUF DER LOKALITÄT ZAGREB—STENJEVEC

Zoran Gregl

Dank der günstigen geographischen Lage (die Nähe des Flusses Sava und des Verkehrsweges Aquileia — Emona — Siscia) entstand Mitte des 1. Jhs. nach Chr. auf der Lokalität Zagreb—Stenjevec eine kleine römische Siedlung. Durch Forschungsarbeiten von 1896—1902 und durch Revisionsgrabungen von 1981 bis 1983 wurden schlecht erhaltene Reste von Wohnbau und eine Nekropole mit 128 Gräbern entdeckt. Der Grund, warum die Siedlung so schlecht erhalten ist, durfte darin gesehen werden, daß der erste Steinbau in Stenjevec, eine Kirche, bereits im Jahre 1334 erwähnt wird, so daß mit Sicherheit anzunehmen ist, daß für den Bau der Kirche als auch für einige ältere Gebäude Stein von den Ruinen der Siedlung aus der Antike benutzt wurde. Aus diesem Grund konnten die meisten Angaben über die soziale und ethnische Struktur der Einwohner, über die wirtschaftlichen Verhältnisse und Handel aufgrund der Analyse des in den Gräbern gefundenen Materials und dem Vergleich desselben mit Geschriebenen Quellen gewonnen werden.

Die Siedlung in Stenjevec entstand zur Zeit des Kaisers Claudius, erlebte seinen höchsten Aufschwung in der Epoche der Flavier und wird in der markomanischen Kriegen zerstört. Das Fehlen jeglicher Waffen in der Gräbern, zeigt, daß es sich um eine rein zivile Siedlung handelt, und die Grabbeigaben weisen darauf hin, daß es eine ausgeprägte autochthone Komponente gab. 61% der Keramik wurde in lokalen Werkstätten hergestellt (Gruppe A), 25,9% ist aus Norditalien importiert (Gruppe B), während 7,1% (Gruppe C) in Pannonien hergestellt wurde, allerdings nach italischen Vorbildern (siehe Tabelle III). Bei den Fibeln ist dieses Verhältnis noch deutlicher auszumachen: 95,4% können als lokale Produktion angesehen werden und nur bei 4,6% handelt es sich um Importe. Die prähistorische Tradition ist auch bei der Form der Gräber gut sichtbar: 79,9% der Gräber weisen eine autochthone Form auf, 3,2% sind neue, italische Formen. Alle genannten Tatsache gestatten die Schlußfolgerung, daß die ethnische Struktur der Bevölkerung auch nach der Gründung der römischen Provinz Pannonien fast unverändert geblieben ist. Die Siedlung in Stenjevec war von Varcianern bewohnt, einem Stamm, dessen Ursprungsgebiet in ungefähr dem Areal der heutigen Stadt Zagreb entspricht. Es ist auch zu bemerken, daß der Stand der Romanisierung unterschiedlich war: am stärksten in großen urbanen Zentren, Handelszentren u.ä., während sich in den übrigen Regionen die neue Kultur auf autochthonen, vorgeschichtlichen Fundamenten entwickelte.

Da in der frühen Kaiserzeit in Pannonien die Glasproduktion noch nicht entwickelt war, müssen alle gefundenen Glasgegenstände in der Nekropole Zagreb—Stenjevec aus anderen Teilen des Reiches herangeschafft worden sein: aus Norditalien, Gallien, Syrien usw., was einen Beiwies für den hochentwickelten Handel und ein gutes, alle Teile des Reiches verbindendes Verkehrsnetz darstellt.

Leider ist es mangels Schriftdenkmäler aus Stein nicht gelungen, den Namen dieser Siedlung in dem Altertum festzustellen, wir sind aber trotzdem der Meinung, daß die Lokalität Zagreb—Stenjevec zu den bedeutendsten archäologischen Fundorten in Nordkroatien gezählt werden kann.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

HISTORIJSKI ZBORNİK GOD. XL (1) str. 1—470, Zagreb 1987.

IZDAVAČ: Savez povijesnih društava Hrvatske

REDAKCIJSKI ODBOR

Mirjana GROSS, Zagreb
Ivan KAMPUS, Zagreb
Tomislav RAUKAR, Zagreb
Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Ivan KAMPUS

LEKTOR I KOREKTOR

Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:

Savez povijesnih društava Hrvatske
Zagreb, Filozofski fakultet, Ul. Đure Salaja 3

Časopis izlazi jednom godišnje

Narudžbe šalžite na adresu:
Savez povijesnih društava Hrvatske, Zagreb, Krčka 1

Cijena ovog broja iznosi 5000 din.

Izdavanje časopisa sufinancira
Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SRH

Tisak Štamparskog zavoda »Ognjen Prica« u Zagrebu — travanj 1988.